

БУДДІЙСЬКИЙ СИМВОЛІЗМ ДЕКОРУ ЯПОНСЬКОГО МЕЧА ВАКІДЗАСІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII – XIX СТОЛІТТЯ ІЗ ЗБРАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

У НМІУ зберігається меч (З-71) вакідзасі (яп. «той, що носять збоку»), виготовлений у другій половині XVIII – першій половині XIX ст. Традиційно цей короткий однолезовий меч незначної кривизни носили окремо або разом з довгим мечем катана, складаючи самурайський комплект холодної зброї дай-сьо (яп. «великий-малий» або «довгий-короткий»)¹. Конструктивно вакідзасі нагадує катану, проте має короткий клинок та гарду меншого діаметра. Довжина його руків'я дорівнює ширині двох долонь (бл. 20 см), що дозволяє тримати меч обома руками. Вакідзасі носили за поясом лезом догори – паралельно катані або дещо зміщеним на живіт. Згідно зі «стилем військового меча», і катана, і вакідзасі фіксуються на талії шнуром саго, пропущеним через спеціальну скобу курігата, що є на піхвах обох мечів². Середньовічні японські закони дозволяли бути озброєним вакідзасі (який називали «охоронцем честі») там, де заборонялось мати при собі довгі мечі катана та тачі. До 1870 р. вакідзасі могли мати не лише представники військового стану, а й ремісники та крамарі, серед яких було чимало збіднілих самураїв-ронінів³.

Про обставини надходження вакідзасі до збрання НМІУ повідомляє запис № 13987 від 11 липня 1935 р.: «Кинджал японський середини XVIII ст., катана. Рукоять зі шкіри акули, піхви вкрито чорним лаком. На зворотній стороні піхов вставлено ніжик. На лезі, на правій стороні, глибокої чеканки зображення дракона, що обвився навколо меча. З лівої сторони у техніці глибокого рельєфу зображення воїна надзвичайної чеканки. Чашка гарди, наконечник та інші деталі темного оксидування, прикрашені сріблом – фігурки пташок. Катана виконана при імператорському дворі мікадо. Дуже рідкісний зразок. Дар Антона Казимировича Левковича⁴».

Довжина вакідзасі – 64 см, клинок з ребром належить до типу «сіногі-дзукурі». Лінія гартування клинка хамон візуально не простежується: ця ознака «мудзі» (яп. «нічого»), властива для «нових» та «новітніх» мечів (яп. «сінто» та «сін-сінто») і обумовлена наявністю дзеркального полірування, поширеного у добу Едо або Токугава (1603–1868)⁵.

З одного боку клинок оснащений широким і вузьким долами, що складають приблизно 2/3 його довжини. На гладенькій площині, розташованій між хвостовиком та долами, глибоким гравіруванням хорімоно у реалістичному стилі сін зображено постать буддійського божества Фудо Мьо-о, що стоїть з мечем у руці. Інший бік клинка – без долів, із зображенням дракона, що обвиває меч.

Лита цуба кольору патинованої бронзи фіксується металевою шайбою о-сеппа, край якої оброблений вертикальною насічкою. Формою цуби є мокко-гата (яп. «дня у поперечному розрізі») – неправильне коло з

хвилястим краєм. Її поверхня дзі має неоднорідну фактуру: окремі ділянки гладенькі, інші – рустовані, оброблені у техніці нанако (яп. «риб'яча луска»). Два отвори (центральный, накаго-ана, та овальний кодзука-хіцу-ана) призначені для насадження хвостовика накаго та вкладання до піхов ножа кодзука. Обидві сторони цуби декоровані кутовими композиціями «Птахи-тідори⁶ над хвилею» (англ. «Chidori (plover) and wave design»): над рельєфною хвилею, зображеною праворуч унизу, розміщені накладні позолочені фігурки пташок (шість – з чільного боку, чотири – на звороті). Такі ж фігурки прикрашають деталі фурнітури: завершення руків'я – ковпачок касира (яп. «голова»); другий фіксатор цуби – кільце футі; наконечник піхов – кодзірі; обкладку руків'я ножа кодзука.

Рис. 1–2. Цуба. Зворотній та чільний бік.

Подібна стилістична і технічна одноманітність декору є ознакою парадної оправи сороімоно, всі складові якої виготовлені за єдиним художнім задумом. Сцена «Птахи над хвилею» є одним з популярних сюжетів японської гравюри XVIII – XIX ст., що виник під впливом китайського мистецького жанру хуаняо (кит. «квіти та птахи»). Творцями хуаняо були ченці – послідовники синкретичних даосько-буддійських шкіл чань (кит. «споглядання») та дао (кит. «шлях», «таємне знання»). Особливістю цих вчень є уявлення про дуалізм Всесвіту та обоження природи як відображення духовного ества Валикого Комічного Будди. Творча сила Природи – дао проявлена у єдності протилежностей інь та

Рис. 3. Касира – завершення руків'я.

янь (життя та смерті, світла та темряви, чоловічого та жіночого начал тощо), а їх рівновага є запорукою світового порядку. Ці буддійські постулати адепти чань (та похідного від нього японського дзен-будизму) усвідомлюють під час медитативного спостереження за довколишнім світом: тваринами, птахами, комахами, рослинами, скелями, водоспадами тощо. Це споглядання спочатку знайшло відображення у замальовках-ілюстраціях до цитат з сутр та віршах, створених у стінах китайських дзенських монастирів, а у XIV ст. жанр «квіти-птахи» разом із взірцями гравюри, порцеляни, художнього металу з Китаю потрапили до Японії. На початку XVII ст. японські цубаку (виробники цуб) розробили власний імпровізаційний стиль, у якому виразили своє «відчуття дзен», зображуючи те, що бачили довкола себе. Сцена «Птахи тідорі над хвилиєю», представлена на японських гравюрах та цубах XVIII – XIX ст., можливо, є ілюстрацією до вірша-хайку відомого поета Мацуо Басьо (1644–1694) «Белый пион зимой, / Где-то кричит морская ржанка – / Эта кукушка снегов⁷».

У конструкції японського меча цуба не настільки важлива, як гарда для європейської чи азійської зброї. Цубу першою помічають, коли розглядають меч. Вона (тобто, цуба) є більш окрасою, ніж захистом кисті руки у бою. Кожну конкретну цубу оздоблювали згідно зі смаками та релігійними уподобаннями як замовника, так і цубако.

Цуба вакідзасі з НМІУ, гадано, виготовлена з популярного у японському зброярстві XVIII – XIX ст. мідно-срібного сплаву сібуті. Контраст темної поверхні та позолоти (відповідно до уявлень про гармонію інь та янь) викликає у глядача відчуття стриманої елегантності, притаманної творам кращих цубако доби Едо. Рельєфний декор цуби нагадує японські гравюри з морськими краєвидами та птахами, що кружляють над хвилями. Природності та невимушеності цубі надає неправильна форма, що відповідає дзен-буддистським естетичним нормам, які заперечують штучність та стилізацію. Цій же меті підпорядкована асиметрична кутова композиція, зміст якої відповідає уявленню про гармонізацію світу: птахи є беззахисними перед морською стихією, проте їхнє життя неможливе поза узбережжям, де вони добувають їжу та виховують пташенят⁸. Обриси морської хвилі на цубі за стилістикою подібні до «Хвилі Оморі» (англ. «Omori Style Waves»), що вперше з'явився на творах цубако Терухіде Оморі (1729–1798) та пізніше неодноразово копіювався іншими японськими майстрами⁹.

Деталлю оправи вакідзасі є масивна сплюснена муфта хабакі, яка, разом з футі, фіксує цубу на клинку з обох боків. Функцією хабакі є також ущільнення клинка у піхвах: вкрита косою насічкою неко-гакі (яп. «подряпини кішки») поверхня хабакі запобігає її злипанню з устям піхов куї-гуті, неминучим за наявності гладенької притертої поверхні.

Дерев'яне¹⁰ руків'я меча цуко обтягнене білою великозернистою шкірою ската (яп. «саме») та оплетене плоскою тасьмою хіра-уті темного кольору у техніці цука-макі (яп. «оплітка руків'я»). Різновидом цієї оплітки, зафіксованої спеціальним вузлом, є сьонай: два складених разом

відрізки тасьми тричі перекручені на 360°, утворюючи на бічній поверхні руків'я ромбічні отвори хісі (яп. «водяний горіх»), через які видно фактурну поверхню саме. У хісі, розташованому поряд цуби, видно голівку штира мекугі, що утримує дерев'яне руків'я на хвостовику клинка.

Склеєні з двох половин, вкриті блискучим темним лаком роіро-урусі дерев'яні піхви сая, завершуються металевим наконечником ісадзурі (ітідзуке) з двома довгими виступами. Устя піхов коігуті-канагу (яп. «рот карпа») оправлене вузьким латунним кільцем.

Рис. 4. Ісадзурі (ітідзуке) – наконечник піхов.

Рис. 5. Декор лева ножа козука.

Рис. 6. Декор оправы руків'я ножа кодзука.

Традиційним доповненням вакідзасі є маленький ніж когатана (яп. «маленька катана») або кодзука (яп. «мале руків'я»), для зберігання якого на внутрішній поверхні піхов є спеціальна кишеня. Клинок ножа хо (яп. «колос») є змінним і легко від'єднується від руків'я обасіра (яп. «опора моста»). Руків'я кодзуки опукле зовні та сплюснене з внутрішньої сторони; така форма полегшує виймання ножа з кишені у піхвах. Металева обкладка руків'я дзііта (яп. «настил») з чільного боку декорована 5-ма накладними фігурками пташок тідорі.

З чільної сторони клинок кодзука прикрашений гравірованими буддійськими символами: «безкінечний вузол» (санскр. shrivatsa) – символ безмежної мудрості та співчуття Будди, безперервності існування; «палаюча коштовність» (санскр. cintāmai) – символ виконання бажань людей пропорційно їх чеснотам (уособленим полум'ям, що охоплює «коштовність»); «палаючий Меч мудрості» (санскр. khaga), символ Вищої мудрості; «ваза коштовностей» (санскр. nidhana kumbha, kalasha), що використовується у обряді посвячення адепта «таємного вчення»¹¹.

Обидві сторони клинка вахідзасі прикрашають хорімоно, які вказують на зв'язок з ваджраїчною¹² школою сингон¹³ японського езотеричного буддизму мікко¹⁴, в той час як цуба оздоблена у традиціях дзен. Зображення буддійського божества Фудо Мьо-о на мечі наводить на думку, що його власником міг бути самурай. Адже саме серед представників японського військового стану було чимало прибічників дзенської школи риндзай¹⁵, яка рекомендувала фехтування на мечях як «рухливу» форму медитації¹⁶.

Рис. 7. Зображення на клинку буддійського божества Фудо Мьо-о.

Такуан (1573–1645) – настоятель кіотського дзенського монастиря Дайто-кудзі, у листах до відомого придворного фехтувальника Дзягю Тадзіма-но-камі говорив: «Є у буддистів «Непорушний» бог Фудо Мьо-о, ... грізна постава якого свідчить про готовність знищувати те, що шкодить буддійському вченню. Хоч його зображують в людській подобі, він – дух, захисник нерухомої Праджні¹⁷. Вороги буддизму повинні боятись його гніву, а наближені до «просвітлення» – усвідомлювати, що він є помічником у здоланні ілюзій¹⁸. Тому, хто знищив омани і живе за прикладом Фудо¹⁹, не можуть нашкодити злі сили. «Непорушність» Фудо символізує стабільність людського розуму та тіла; «не рухатись» значить «не зосереджуватись на матеріальному світі»: коли очі зупиняються на будь-чому, розум збурюють думки та почуття, зокрема хвилювання²⁰».

Отже, Такуан першим поєднав фехтувальну практику з філософією «дзен». Воїн не повинен думати про використання стратегії та хитрощів; запорукою його перемоги є спонтанність вчинків, довіра власній підсвідомості (яп. «мусін»), яка містить частину «дхарми» (духовного начала) Космічного Будди. Вбиваючи, боєць не мусить відчувати гнів чи співчуття²¹. Не повинен він боятись і власної смерті, що є початком наступного відрод-

ження і продовження «ілюзорного» життя, оскільки єдиною реальністю є «космічна реальність», що існувала задовго до створення матеріального світу та існуватиме після його загибелі. Метою запропонованого Такуаном «самурайського духовного тренінгу» було вміння абстрагування від сповненої страждань реальності, подолання людського саторі (егоцентризму²²), підтримання духовної дисципліни та емоційної стабільності. Дзен-буддизм «доби воєн» XIII – XVI ст.²³ справив вплив на формування засад кодексу воїнської честі «Бу-сідо» (яп. «Шлях воїна»)²⁴.

Культ Фудо Мьо-о (яп. «Нерухомий Володар таємних знань (мудрості)») потрапив до Японії на початку IX ст. з Китаю і швидко набув популярності: лише у області Канто (район Токіо) Фудо присвячено 36 храмів сінгон. У них статуя Фудо розташовується ліворуч фігури будди Дайніті, праворуч якого перебуває зображення засновника учення сінгон – Великого учителя Кобо Дайсі (Кукая). З Фудо у Японії пов'язано чимало вірувань. До нього звертаються за очищенням від карми²⁵ поганих вчинків, для чого виконується вогняний обряд гома – спалення у ритуальному полум'ї дощечок з іменами прохачів та переліком їх бажань. Фудо вважається повелителем життя та смерті – може «подарувати» помираючому додаткових шість місяців або «взяти» одне життя замість іншого. Він є рятівником «грішних душ» від пекельного полум'я. Фудо уславився і як чудотворець, що може «подарувати» бездітним батькам сина або явитись уві сні з пророцтвами, як це відбулось з майбутнім очільником школи Чистої землі, Ю-теном (1637–1718). Фудо також вважають божеством достатку: для примноження багатства «миють» гроші у воді джерел, розташованих поблизу храмів Фудо, таких як Сенгакудзі та Дзеніараї-Фудо.

Прототипом Фудо є індуїстське божество Акала (Ачала, Акаланата, Кандаросана або будда Акшобх'я), культ якого, крім Японії, зберігся у тибетському тантричному буддизмі, в той час як в Індії та Китаї він занепає. На санскриті Акала означає «нерухомий» або «той, що примушує, гніваючись». Він є одним з Володарів таємного знання або Королів Світла (санскр. Vidyarāja, яп. Мео), що у буддійській ієрархії посідають третє місце після будд та бодхісаттв.

Найбільш давні скульптури Фудо з тих, що перебувають у японських храмах та світових музейних збірках, вважаються привезеними з Китаю або виготовленими першими японськими «апостолами» буддизму. З другої половини доби Хеньян (794–1185) зображення Фудо виконували у відповідності до опису, наведеного у «Сутрі про Великого Сонячного (Осяйного) будду» (яп. «Дайніті-кьо») та скороченій «Гатха про 19-ть видів споглядання Фудо» Кукая: «Знаки «а», «ро», «кан», «ман²⁶» / Виражають становлення Буддой Трех Тел²⁷. / Этот Почитаемый – превращение Махавайрочаны, / Обратившись [его] слугой, совершает всевозможные дела²⁸. / *Пребывает в «самадхи» рождения огня*²⁹, / Сжигает препятствия, воздвигает огонь мудрости³⁰. / *Проявляется тучным ребенком*, / это – Тело Прекращения, завершающее дела для Будды³¹. / *Семь пучков на макушке* / Проявляют Семь Постижений в разделениях [буддийского] Закона³². / *Слева свисает коса*, / Проявляющая детскую жалость и

сострадание³³. / *Морщины на лбу, [подобные] волнам / [выражают] сожаление [о тех, кто] родился на Шести Путиях³⁴. / Косо закрытый левый глаз / Скрывает левый путь и направляет на Единый [путь]. / Закусив верхнюю губу нижним клыком³⁵ / Он силой своей ярости устрашает демонов. / Плотно закрыв рот, остановил ветер / Слов от пустых разглагольствований. / Держит в правой руке меч мудрости, / Уничтожая им заблуждения от Трех Ядов³⁶. / Держит в левой руке веревку дабы связывать ею и не позволять падать³⁷ / Ест пищу, оставшуюся после практикующих, / Полностью сжирая неясности учения³⁸. / Спокойно восседает на великом каменном постаменте, / Успокаивая [волнения от] тяжелых грехов живых существ³⁹. / Цветом сине-черный, отталкивающий, чем устрашает. / Бушует и угрожает, проявляя ужасающий облик. / Тело окружают языки пламени, / Что проявляет золото огня мудрости. / Змей Кулика обвился вокруг меча, / Дабы уничтожить все «внешние пути». / С ним Кимкара и Четака⁴⁰, / Дабы все следовало справедливо, не ложно. / Таковы уподобления тела Ачаланатха, / Где «ачала» означает «неподвижно спокойный». / Таким его и следует созерцать⁴¹».*

Зображення божеств на клинках холодної зброї обмовлене традицією шанування меча як священного символу, що виникла у добуддійські часи і пов'язана з національною японською релігією сінто. Вважалось, що під час виконання ритуалів, божества камі вселяються у тіло камі, яким, зокрема, може бути меч. Цим віруванням можна пояснити існування у середньовічній Японії традиції дарування мечів до храмів, деякі з яких перетворились на справжні скарбниці мілітарних реліквій.

Очевидно, симбіоз буддизму та сінто спричинив виникнення у середовищі самураїв вірувань про меч як «душу воїна» та «вмістилище» персоніфікованої божественної духовної сутності, якій довіряли власні життя та смерть. Перші зображення буддійських символів та постатей святих (Хатімана, Аматерасу, Дайкокутена, Бісямонтена, Марісітена та інш.) на клинках мечів з'явилися у добу Камакура (1185–1333), а за доби Муроматі (1336–1573) вони стали більш реалістичні.

Прототипом хорімоно вакідзасі з НМІУ може бути сцена «Kurikaken» або «Кен макі рю-о» (яп. «Меч Курікари» або «Меч, обвитий Царем-драконом»), представлена на відомому мечі роботи буддійського ченця Ньюдо Масамуне (1288–1328). Подібне зображення прикрашає і меч XIV ст. майстра Кагеміцу (Sahyohejō), на клинку якого, як і на Фудо Мамасуне, зазначений текст мантри Фудо.

Дракон, що фігурує у вищеозначеній сцені – Курікара-рю-о, вважається «Перетвореним Тілом Фудо». Це – синкретичний образ, сформований на японському субстраті під впливом індійської та китайської міфології⁴². Точний зміст сцени (поширеної винятково у Японії), у якій дракон обвиває меч, сьогодні забутий. Існують принаймні два її пояснення: 1) Змій – демон, ворог буддизму, якого Фудо подолав, перетворившись на меч; 2) І мечем, і змієм є сам Фудо, який, вступивши у двобій з ворогом, спершу став зброєю. Коли противник вчинив так само, Фудо претворився на дракона і проковтнув ворога, що набув подоби меча.

Подібну плутанину у тлумаченні сцени «Кен макі рю-о» можна пояснювати тим, що первісно вона (тобто, сцена) мала стосунок до японської міфології⁴³, а після надання буддизму статусу державної релігії її пояснювали з точки зору буддійського вчення. Прототипом Курікари називають повелителя морських драконів Рю-Дзін (або Ватацумі-но-камі «сінто»), який вважається покровителем Японії та імператорської влади⁴⁴. У японському мистецтві (зокрема, скульптурі нецке) Рю-Дзіна зображують чоловіком, якого супроводжують дракон чи восьминіг. Сцена «Кен макі рю-о» може також бути алегорією міфа про перемогу одного з наймогутніших камі – божества грози Сусаноо-но-Мікото, над змієм Ямата-но-орочі. Розрубавши вбите чудовисько, герой знайшов у його тілі чудесний меч Кусанагі, що став символом імператорської влади.

Другою складовою формування образу Курікари можуть бути давньоіндійські міфічні дракони нагі⁴⁵ (санскр. «кобра»), які у буддійській доктрині вважаються захисниками будди Шак'ямуні⁴⁶. Останній проповідував нагам своє вчення та заповів зберігати сувої з сутрами, які нагі передали Нага-Раджуні (санскр. «Срібний Цар-Змій») – автору учення «Махаяна»⁴⁷. У езотеричному буддизмі дракони уособлюють янь – активну творчу енергію та духовність, а також поєднують елементи (енергії), що складають Всесвіт: землю, вогонь, воду, повітря, простір. У «таємних практиках» дракон символізує здатність «просвітленої» свідомості переміщуватись у багатовимірному просторі та часі.

Міфічні «східні» дракони⁴⁸ традиційно пов'язуються з повітряною та водною стихіями. Місцями їх мешкання вважаються озера, ставки, моря. Здіймаючись в небо, вони спричиняють грозу: їх пазурі та пащі вивергають блискавки, а їх голосом є грім. У середньовічній Японії з молитвами про дощ до камі-драконів звертались як священники сінто, так і буддійські монахи. Одним з найвідоміших заклинателів небесних драконів вважався засновник школи сінгон Кукай. Можливо, здатність драконів викликати блискавку стала підставою для їх ототожнення з охопленим полум'ям Фудо.

Рис. 8. Зображення на клинку дракона Курікара-рю-о.

На зв'язок Курікари з водною стихією вказують назви кількох гірських водоспадів, присвячених Фудо, під струменями яких адепти сингон виконували «водну аскезу» – тривалу виснажливу медитацію. Пам'ятка японської літератури початку XIII ст. «Оповідь про дім Тайра» (яп. «Хейке-моногатарі») розповідає, як буддійський монах Монгаку прийняв обітницю простояти взимку 21 день у озері під водоспадом Наті, виголошуючи мантру Фудо. На п'ятий день, коли його сили вичерпались, подвижнику явилися помічники Фудо – Конгара та Сейтака, та врятували ченця від смерті.

Про те, як камі «перетворювались» на буддійські божества, розповідає легенда про заснування на горі Ояма⁴⁹ храму Курікари Мьо-о (Курікари – Володаря Мудрості). Його спорудив у 752 р. буддійський чернець Ребен на ому місці, де під час молитви побачив дракона⁵⁰: той назвав себе охоронцем гори і побажав служити Будді⁵¹. Храм Ояма-дере (Ояма-Фудо) швидко став популярним: засновник Камакурського сьогунату (1192–1333) Єрітомо Мінамото щороку жертвував йому меч, а у XIII ст. для Ояма-дере були виготовлені дві металеві статуї Фудо, пізніше перенесені до Камакури. У добу Едо храм став центром паломництва послідовників сингон. На зв'язок гори Ояма з «дошовими» драконами вказує присутність на її вершині синтоїстського святилища Афурі-дзіндзя («Дошовий храм»⁵²). У його підмурках перебуває «дошовий камінь Будди» (яп. Sekison Dai-gongen), якого шанувався як «тіло камі» – духа гори Ояма, вершину якої часто оповивали дощові хмари⁵³. Святилища Фудо існують і на горах Коя-сан, Хіно та Такаяма.

Довгий дволезовий меч у сцені «Кен маку рю-о» є «Непереможним (ваджарним) мечем» (санскр. mahakhadga, яп. Kongō-ken), що уособлює торжество буддського знання над невіглаством, втіленим злими духами та демонами. Руків'я цього меча має форму ваджри – непереможного жезла індуїстського бога Індри, символу ваджрайзму. З санскриту та тибетської мови назва цієї сакральної зброї перекладається як «цар каменів» («діамант»), «блискавка», «твердість» або «могутність». Отже, ваджра – це «тверда, як діамант, блискавична (що поцілює блискавками) зброя». Ваджарний меч є атрибутом гнівних божеств, до яких, зокрема, належить Фудо. Подібна до тризубця ваджра, зображена на вакідзасі з НМІУ, символізує такі буддійські поняття як «три часи» (минуле, нинішнє, майбутнє), три «духовні канали», знищення «трьох отрут», три «тіла Будди», три «брами» (тіло, мова, розум).

Атрибуція вакідзасі з НМІУ є дискусійною. Найраніші відомі на сьогоднішній день хорімоно із зображенням Фудо, присутні на японських мечах, датуються другою половиною XIX – початком XX ст. В той же час гравіровки зі сценою «Кем макі рю-о» є більш давніми і відомі з XIV ст. Певне «світло» на датування вакідзасі та ім'я його майстра-виробника міг би «пролити» напис, який за традицією розміщували на хвостовику клинка. Проте ми не маємо змоги переконатись у наявності чи відсутності такого «сертифікату», оскільки найближчим часом не передбачена реставрація меча з демонтажем руків'я та розплетенням оплітки зі

шнура. До того ж, за свідченням дослідників, багато японських «новітніх» мечів анонімні або мають фальшиві написи, виконані з метою надати мечу більшої вартості на антикварному ринку.

Оправа вахідзасі з НМІУ, позбавлена декору та виконана у стриманій кольоровій гамі, належить до типу буке-дзукурі косірае або уті-гатана косірае (яп. «оздоблення у самурайському стилі»). Загальний дизайн меча відповідає японським естетичним уявленням «сабі, вабі, юген» про вигляд справжньої, не бутафорської (імітаційної) зброї: вишукано, ошатно, без надмірностей, строкатості, зайвої деталізації. На піхвах помітні «сліди часу» – патина та потертості, залишені безліччю рук, що торкались зброї під час традиційного ритуалу «споглядання клинка меча». Вахідзасі з НМІУ, безперечно, є парадною зброєю, можливо, виготовленою у придворній майстерні (за визначенням А.К. Левковича «... при імперському дворі мікадо»). Про це свідчать наступні ознаки: використання дорогого сорту чорного лаку та шкіри ската, а не її дешевої імітації; технічне глибоке хорімоно, виконання якого можливе лише на добре гартованій поверхні; якісний клинок з досконалим дзеркальним поліруванням; наявність художньої фурнітури – цуби та інших металевих деталей оправи, виконаних у єдиному стилі. Виготовлення костюмною (парадною) холодною зброєю почалось за доби Едо, з припиненням «доби воєн» та поширенням серед самураїв культу «Нерухомого» Фудо-Мьо-о.

Власником вахідзасі міг бути представник військового стану, ймовірно, прихожанин одного з буддійських храмів, присвячених Фудо, які, зокрема, діяли у найбільших містах – Токіо (Едо) та Кіото. Деякі з цих храмів були фамільні і шанувались певними аристократичними родинами, як, наприклад, храм Такахата Фудо у місті Хіно⁵⁴. Вахідзасі з НМІУ може бути вотивним предметом⁵⁵, нагородою або пам'ятним дарунком⁵⁶, можливо, реплікою одного зі старовинних мечів кото⁵⁷.

При датуванні вахідзасі загалом можна погодитись з висновком А.К. Левковича.

Вахідзасі з НМІУ можна зараховувати до групи сінто («нові мечі», 1597–1780) або сін-сінто («новітні мечі», 1780–1876). Ми схилиємось до більш пізньої дати⁵⁸, поділяючи думку В. Хорева⁵⁹, що більшість мечів з сучасних музейних та приватних зібрань виготовлені наприкінці Токугавського «бакуфу» (1853–1868) – часу відродження японського зброярства та створення реплік старовинних мечів з європейської сталі або виготовленої ковалями за власними рецептами, відмінними від старовинних.

Можна припустити, що клинок вахідзасі з НМІУ є більш давнім ніж його піхви та металева фурнітура. Адже у фаховій літературі наводяться приклади монтування старих клинків у нові оправи. Про це, зокрема, свідчать клинки армійських мечів часів російсько-японської війни 1904–1905 р. із зібрання Військово-історичного музею артилерії, інженерних військ та військ зв'язку у Санкт-Петербурзі, найбільш давній з яких датується кінцем XIV ст.⁶⁰. Відомі також приклади, коли хорімоно на мечах виконували через кілька століть після виготовлення самого

клинки. Проте, навіть якщо клинок вакідзасі з НМІУ давніший за XVIII ст., довести це без відповідних аналізів неможливо.

Верхньою хронологічною межею створення означеного вакідзасі можна вважати початок доби Мейдзі (1868–1912), коли японські мечі перетворились на серійні, а не штучні вироби. Причиною припинення виготовлення традиційної холодної зброї стала ліквідація у 1870 р. самурайського стану та заборона на носіння мечів, що поширювалась на всіх японців, крім державних чиновників та кадрових офіцерів. Крім того, гоніння на буддизм, що тривало у Японії до кінця XIX ст., робили практично неможливим виготовлення у той час зброї з буддійською символікою.

Примітки:

- ¹ *Баженев Г.* История японского меча. СПб., 2001. 264 с.; он же. Экспертиза японского меча. СПб., 2003. 238 с.
- ² *Хорев В.* Японский меч. Десять веков совершенства. Ростов-на-Дону, 2003. С. 34–38.
- ³ *Баженев Г.* История японского меча ... С. 203.
- ⁴ Науковий архів Національного художнього музею України. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 83; Інвентарна книга Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка, т. 4, (1926 – 1936 р., № 12696 – 14153). Рукописна копія. С. 48 // НМІУ: Науково-дослідний відділ обліку та зберігання музейних колекцій.
- ⁵ *Баженев Г.* Экспертиза японского меча ... – С. 47; *Хорев В.* Японский меч ... С. 39.
- ⁶ Морська сивка (укр.), ржанка (рос.) – птахи з родини куликових з довгими шиєю, дзьобом та хвостом, що зимують на узбережжях морів, річок та озер. У Японії вважаються символом зими та двоголіття.
- ⁷ *Басё.* Лирика. М.: Художественная литература, 1964.
- ⁸ *Солдаткина А.* Композиционное многообразие цубы. Ч. 1, 2 // Електронний ресурс онлайн-журнал «Стиль епохи» / style-epochi.ru/kompozicionnoe-mnogoobrazie-cuby-chast-1.html
- ⁹ An unpublished catalogue of the A. H. Church collection of Japanese sword-guards (tsuba) by Albert James Koop. London, 1929; Museum of fine arts (Boston). Japanese sword guard by Okabe-Kakuya in co-operation with the Department of chine and japanee art. Boton, 1908. P. 128. № 422.
- ¹⁰ Японські зброярі надавали перевагу деревині магнолії.
- ¹¹ *Бир Р.* Энциклопедия тибетских символов и орнаментов. М., 2011. 428 с.
- ¹² Течія ваджраяна («Діамантова колісниця» або «Набуття надприродних здібностей») є Третім шляхом буддизму, що поєднав вчення Першого та Другого шляхів – шкіл Махаяни та Хінаяни, поширених у Тибеті, Китаї, Непалі, Японії, на Цейлоні, у Сіамі та Бірмі. Особливістю ваджраяни є «духовні практики», які учні опановують під наглядом вчителів, що застерігають їх від небезпечних дій (див.: Торчинов Е. Лекція 7. Тантрический буддизм (Ваджраяна); Лекція 9. Буддизм в Китае и на Дальнем Востоке // Введение в буддологию. Курс лекций. СПб., 2000. С. 120–139, 194–200).

- ¹³ Сінгон – поєднання сінто та мікко, синкретична релігія, найближчим аналогом якої є тибетський буддизм, що також застосовує споглядання мандал під час виконання ритуалу «візуалізації» та виголошення тантр (мантр). Метою ритуалів сінгон, зокрема, є набуття «надлюдських» здібностей, що допомагають зцілювати, передбачувати майбутнє, приборкувати демонів тощо. На відміну від інших буддійських шкіл, сінгон пропонує найкоротший («протягом цього життя»), проте найнебезпечніший шлях досягнення «просвітлення» та досконалого «тіла будди». Виконуючи ритуал, адепт сінгон мусить «померти» як людина та «відродитись» вже як бодхісаттва. Перед проведенням обряду послідовники сінгон звертаються до Володарів Світла з проханням очистити їхні душі та захистити під час небезпечної «астральної мандрівки» від демонічних сил. Зображення Фудо на вакідзасі з НМІУ можна розглядати як ікону-мандалу, яку використовували під час «візуалізації» Фудо.
- ¹⁴ Відмінністю «континентального» та «японського» варіантів буддизму є те, що основною ідеєю першого є співчуття, в той час як другий не засуджував вбивство людини людиною та визнавав «етику меча», оскільки був пристосований до ідеологічних потреб мілітаризованої держави сьогунату та її панівного самурайського військового) стану.
- ¹⁵ Перша японська буддійська школа дзен, що наслідувала китайську школу ліньцзі-цзун, у 1199 р. була представлена монахом Ейсаєм при дворі камакурського сьогуна.
- ¹⁶ «Активні» форми медитації японці запозичили у китайської школи ліньцзі-цзун, монахи якої, на противагу буддистам Індії (що надавали перевагу статичній сидячій медитації), дотримуючись принципу «день без праці – день без їжі», займались духовними практиками навіть під час виконання буденних справ.
- ¹⁷ Значення цього терміну пояснює китайський дослідник Вон Кью Кіт у «Енциклопедії дзен» (М., 1999. 400 с.): «Праджня – інтуїція, не тотожна звичайній мудрості; це – усвідомлення того, що довколишній світ – ілюзія, а існує лише «космічна реальність». Метою дзен-буддизму, як і решти буддійських шкіл, є досвід переживання цієї трансцендентальної реальності».
- ¹⁸ Згідно з буддизмом матеріальний світ – ілюзорний та уявний, проте лише «просвітлена» свідомість дозволяє це зрозуміти.
- ¹⁹ Метою послідовників мікко є не нірвана (припинення контактів з матеріальним світом), а прижиттєве набуття «тіла будди» – перетворення на бодхісаттву, здатного творити чудеса.
- ²⁰ Наводиться у авторському перекладі з російської за «Письмо Такуана Дзягю Тадзима-но-ками Мунанори о тайне недвижимої праджњи» / Електронний ресурс yavin.narod.ru/takuan01.htm
- ²¹ Буддизм не знає християнського поняття гріха, проте засуджує вбивство людини як порушення закону ахімси – не заподіяння шкоди жодній живій істоті. Японський дзен допускає кровопролиття при самозахисті чи виконанні воїнського обов'язку.
- ²² Самоконтроль и духовная дисциплина // Електронний ресурс [http:// martial-arts.h16.ru/dzen/dzen-of-samurais.htm](http://martial-arts.h16.ru/dzen/dzen-of-samurais.htm)
- ²³ Період громадянських воєн, які вели між собою ворогуючі аристократичні японські клани.

- ²⁴ Самоконтроль і духовная дисципліна // Електронний ресурс [http:// martial-arts.h16.ru/dzen/dzen-of-samurais.ht](http://martial-arts.h16.ru/dzen/dzen-of-samurais.ht)
- ²⁵ Карма – причинно-наслідковий зв'язок, обумовлений вчинками у попередньому та нинішньому втіленнях. Від «позитивної» карми залежить успішне завершення ритуалу сінгон: якщо його виконавець не буде очищений Фудо від кармічних гріхів, він не зможе «відродитись» як бодхісаттва.
- ²⁶ Повним текстом мантри (молитви, що є послідовністю санскритських слів та окремих звуків) Фудо є «Посвячений неперможною ваджрою, той, що змушує тамувати гнів». Меєю виголошення мантр у мікко є досягнення вищих та звичайних результатів (санскр. «сіддхі»): як духовного «просвітлення» та набуття надприродних здібностей, так і життєвих благ. Виголошення мантри під час ритуалу, на думку послідовників езотеричного буддизму, допомагає знищити «темряву невігластва» та досягнути «дхарму» Будди.
- ²⁷ Тобто стану «повної досконалості»; «три тіла» – фізичне, духовне та астральне.
- ²⁸ Володарі Світла уособлюють активну іпостась Вселенського Будди (санскр. Татхагата Маха-Вайрочана, яп. Дайніті Ньорай). Зокрема, Фудо вважається його «Проявленим у матеріальному світі Тілом», що проповідує істинне вчення та веде боротьбу зі злом. «Войовничого та гнівного» Фудо зображують на повен зріст з мечем у руці, в той час як «милостивий» Фудо сидить у медитативній позі.
- ²⁹ З Фудо пов'язана стихія вогню, а полум'ям, що охоплює його постать, є «вогонь мудрості» («чистої психічної енергії прани»), що підтримує життєдіяльність як Всесвіту, так і окремої людини, знищує невігластво та карму. Самдхі – «непо-рушність».
- ³⁰ Тобто усуває перешкоди, що можуть стати на заваді «набуття тіла будди».
- ³¹ Фудо може явитись тим послідовникам сінгон, хто, концентруючи свою увагу на мандалі, виконує ритуал його «візуалізації».
- ³² Стани свідомості, наявні у дзенських вчителів вищого рівня, сенс яких у 1253 р. виклав Доген у трактаті «Хаті дайнін-гаку» (яп. «Вісім здобутків великих»): звільнення від бажань; задоволення лише найнеобхідніших потреб; радість від усамітнення та спокою; наполегливість у здійсненні добрих вчинків; дотримання закону дхарми (санскр. «вищий стан», «абсолют»); входження у самадхі (яп. сюдзендзьо – «практикування [стану] постійної нерухомості дх'яни»); досягнення мудрості (яп. «сютіе» або «монсісюсьо» – чотири етапи розвитку свідомості под-вижника: слухання, розмірковування, практикування, просвітлення); уникання непотрібних розмірковувань (Хаті дайнін-гаку // Догэн-дзєндзи. Нихон-но сисо. Сёбо гэндзо. Т. 12, ч. 2. Токио, 1981 / Електронний ресурс abhidharma.ru/A/Guru%20Mahasiddhi/Content/Dogen/12.htm (Перевод с японского).
- ³³ Маківка голови Фудо символізує «духовний світ Будди», ліва сторона обличчя – матеріальний світ. Сім пасм волосся на його темені уособлюють сім практичних способів набуття «просвітлення» (розуміння сутності; втіха від досягнення істини; перебування у духовній чистоті; спокій у серці та тілі; відсторонення від спокус довколишнього світу; цілісність духа та духовної сили). Волосся Фудо, заплетене у косу, є символом любові до всього суцього.
- ³⁴ Можливість відродитись у одному з «шести сансарних світів страждань»: девалоці (світ богів-девів); світах демонів-асурів, людей, тварин, духів преті та пекельних істот аді.

- ³⁵ У традиції сингон Фудо зображують з двома іклами, одне з яких стирчить догори, друге – донизу. Це символізує зв'язок Фудо та його втілення Курікари з енергіями вогню та води, уособлених полум'ям вогнища (ікло, спрямоване вгору) та струменями водоспаду (ікло, спрямоване вниз).
- ³⁶ «Три отрути»: незнання справжньої «природи будди», що є причиною сансари (кругообігу народжень та смертей); пристрасті та егоїстичні бажання; гнів та нетерпимість.
- ³⁷ Ваджарним мечем (іноді оббитим драконом) Фудо знищує зло та омани, мотузяними путами з гирками на кінцях (яп. «кендзяку») зв'язує людські пристрасті, тобто контролює їх.
- ³⁸ «Поглинаючи» бруд людських душ та очищуючи їх, Фудо допомагає трансформувати емоції чуттєвих задоволень та гніву (санскр. «раджас») у позитивну енергію (санскр. «саттву»).
- ³⁹ На мандалах Фудо зображується сидячим на скелі (що символізує його стабільності як осмисленої духовної сутності) в оточенні Володарів Світла. Непорушність Фудо означає постійність потоку «прани», не затьмареної думками та почуттями. Адепти сингон вважають, що володіють технікою концентрації та свідомого спрямування цього «потoku».
- ⁴⁰ Помічники Фудо Мьо-о.
- ⁴¹ Сутра Великого Вайрочаны о становленні Буддой. Махавайрочана-сутра с комментарием Буддхагукхья. Составил шрамана И Син, ачарья. Перевёл с китайского А.Г. Фесюн // Собрание буддийских текстов / Электронный ресурс lit.lib.ru/i/irhin_w_j/zbiblioteka.shtml; Хэйхо: «Искусство войны и мира». Фудо-Ме // Электронный ресурс www.heiho.ru/index.php?id=90
- ⁴² «Гата про 19-ть видів споглядання Фудо Мьо-о» називає Курікару «Змія Куліка»; це ж ім'я мав персонаж давньоіндійської міфології – Цар нагів (санскр. «нага-раджа»).
- ⁴³ Сонячна богиня Аматерасу (яку японський буддизм з часом став ототожнювати з Космічним Буддою) відправила свого онука, Нінігі-но-мікото, царювати на землю, давши йому символи імператорської влади дзеркало, чашу та меч Аме-но муракумо-но цуругі (яп. «Меч небесних хмар»).
- ⁴⁴ У деяких міфах дракони-камі виступають предками перших японських монархів.
- ⁴⁵ Наги, що походять від мудреця Каш'япи та його дружини Кадри, вважаються мудрими напівбожественними істотами, пов'язаними з водною стихією. Їх зображували з тулубом змії та однією чи кількома людськими головами.
- ⁴⁶ Легендарний засновник буддизму індійський принц Сіддхартха Гаутама (563 – 483 р. до н. е.).
- ⁴⁷ *Фиссер, де М.В.* Дракон в Китае и Японии. Амстердам, 1913. С. 74.
- ⁴⁸ На відміну від «європейських» драконів, «східні» дракони є позитивними персонажами – символами довголіття, сили та мудрості, влади імператорів.
- ⁴⁹ Гора Ояма (яп. «Велика гора») висотою 1252 м розташована неподалік міста Камакура; вважається однією зі священних вершин Японії – місцем перебування божественних сил.
- ⁵⁰ Ним міг бути як верховне гірське божество Ояма-цумі-но камі (яп. «Божественний дух великих гір»), так і Кура-Окамі, ім'я якого зазначають два

- ієрогліфи: перший перекладається як «ущелина, долина» або «темний, чорний», другий – як «дощ» або «дракон».
- ⁵¹ Oyama Fudo (Ooyama no Fudoo sama) / Електронний ресурс fudosama.blogspot.com/2005/.../oyama-fudo.ht; A study of rain deities and rain wizards of Japan / apanesemythology.wordpress.com/a-study-of-r
- ⁵² Oyama Afuri Jinja Shrine / Електронний ресурс www.asahi-net.or.jp/~QM9T-KNDU/afuri.htm
- ⁵³ *Фиссер, де М.В.* Дракон в Китає и Японии ... С. 112.
- ⁵⁴ Електронний ресурс fushigi-dono.diary.ru/p172395522.htm; clubs.ya.ru/4611686018427389650/replies.xml?item_no=5508
- ⁵⁵ З лат. *Votivus* – «присвяченій богам», від *votum* – «обітниця», «бажання»; предмети, що підносились божеству заради зцілення чи виконання бажання.
- ⁵⁶ У ХІХ ст. поживався дипломатичні контакти між Японією та Російською імперією; зокрема, Олександр ІІ зустрічався з японськими делегаціями у Петербурзі у 1862, 1865 та 1867 р., а у 1890 – 1891 р. Японію відвідав майбутній російський імператор Микола ІІ. Під час таких зустрічей японська парадна холодна зброя у якості дипломатичних дарунків потрапляла до Східної Європи; *Низовский А.* Легендарное оружие древности. М., 2013 / Електронний ресурс www.e-reading.ws/.../Nizovskiy_-_Legendarnoe_oruzhie_drevnosti.html
- ⁵⁷ *Баженов Г.* Экспертиза японского меча... С. 85.
- ⁵⁸ Цуба вакідзасі з НМІУ не старша другої половини ХVІІІ ст., коли з'явилися перші взірці тореvтики, декоровані у художньому стилі «хвиля Оморі».
- ⁵⁹ *Хорев В.* Японский меч. Десять веков совершенства ... С. 25 – 27.
- ⁶⁰ *Анисимова М.* Армейские японские мечи «Тип 19» в собрании ВИМАИВиВС // Война и оружие. Новые исследования и материалы. Материалы Международной научно-практической конференции 12 – 14 мая 2010 года в двух частях. Ч. І. СПб.: ВИМАИВиВС, 2010. С. 9, 10.